संस्कृतभाषा कक्षाः

2-प्रथमा विभक्तिः

mehchet3@gmail.com

ध्येयमन्त्रः

पठामि संस्कृतं नित्यं
वदामि संस्कृतं सदा ।
ध्यायामि संस्कृतं सम्यक्
वन्दे संस्कृतमातरम् ॥

पुनःस्मरणम्

- संस्कृत भाषायां पदं द्विविधम्

  - नामपदम्
  - क्रियापदम्

पुनःस्मरणम्

नामपदम्	क्रियापदम्
❑ बालकः	❑ पठति
❑ बालिका	❑ लिखति
❑ सिन्हः	❑ खादति
❑ शुकः	❑ पचति
❑ पुष्पम्	❑ नृत्यति
❑ फलम्	❑ निद्राति
❑ घटः	❑ उपविशति

पुनःस्मरणम्

नामपदम् – सुबन्तम्	क्रियापदम् – तिङन्तम्
❑ लिङ्गम् ❑ वचनम् ❑ विभक्तिः	❑ लकारः ❑ पुरुषः ❑ वचनम्

पुनःस्मरणम् – लिङ्गम्

पुंलिङ्गम्	स्त्रीलिङ्गम्	नपुंसकलिङ्गम्
बालकः	बालिका	मित्रम्
पुरुषः	महिला	जलम्
सिन्हः	नदी	फलम्
काकः	लेखनी	गृहम्
वृक्षः	कूपी	पर्णम्
घटः	माला	पुष्पम्
हस्तः	मापिका	नेत्रम्

पुनःस्मरणम् – वचनम्

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
बालकः	बालकौ	बालकाः
पुरुषः	पुरुषौ	पुरुषाः
बालिका	बालिके	बालिकाः
नदी	नद्यौ	नद्यः
लेखनी	लेखन्यौ	लेखन्यः
मित्रम्	मित्रे	मित्राणि
फलम्	फले	फलानि

गृहकार्यम् - इतर वचनानि वदत

गजः	व्याघ्रः	बालिका	मित्रम्	गृहम्
नौका	महिला	वस्त्रम्	शुनकः	घटः
वनम्	शाटिका	मेघः	कुञ्चिका	घटी
नदी	फलम्	पत्रम्	तालः	जिह्वा
बकः	लेखनी	लता	अङ्गुली	स्यूतः
मुखम्	पुस्तकम्	गौरी	छुरिका	कर्तरी
तुला	शाला	पर्वतः	पर्णम्	माला
कूपी	वैद्यः	दर्वी	मार्जनी	छत्रम्

बालकः	बालकौ	बालकाः
बालिका	बालिके	बालिकाः
नदी	नद्यौ	नद्यः
फलम्	फले	फलानि

पदं द्विविधम्

नामपदम् – सुबन्तम्	क्रियापदम् – तिङन्तम्
❑ लिङ्गम् ❑ वचनम् ❑ **विभक्तिः**	❑ लकारः ❑ पुरुषः ❑ वचनम्

विभक्तिः – उदाहरणानि

- **रामः** करोति | (राम करता है)
- **रामं** पश्यामि | (राम **को** देखती / देखता हूँ)
- **रामेण** कृतम् | (राम **ने** किया)
- **रामाय** ददामि | (राम **को** देती / देता हूँ)
- **रामात्** स्वीकरोमि | (राम **से** लेती / लेता हूँ)
- **रामे** भक्तिः (अस्ति) | (राम **में** भक्ति है)

श्लोकः

रामो राजमणिः सदा विजयते रामं रमेशं भजे
रामेणाभिहता निशाचरचमू रामाय तस्मै नमः|
रामान्नास्ति परायणं परतरं रामस्य दासोऽस्म्यहं
रामे चित्तलयः सदा भवतु मे भो राम मामुद्धर ||

विभक्तिः - किमर्थम् ?

- वस्तुनिर्देशः
- क्रियया सह सम्बन्धः
- अन्यपदार्थेन सह सम्बन्धः

विभक्तिः - किमर्थम् ?

वस्तुनिर्देशः	क्रियया सह सम्बन्धः	अन्यपदार्थेन सम्बन्धः
सः बालः		
एषः वृक्षः		
सा बालिका		
एषा नदी		
तत् फलम्		
एतत् पुस्तकम्		

विभक्तिः - किमर्थम् ?

वस्तुनिर्देशः	क्रियया सह सम्बन्धः	अन्यपदार्थेन सम्बन्धः
सः बालः	रामं पश्यामि	
एषः वृक्षः	रामेण हन्तः	
सा बालिका	रामाय ददामि	
एषा नदी	रामात् स्वीकरोमि	
तत् फलम्	रामे भक्तिः	
एतत् पुस्तकम्		

विभक्तिः - किमर्थम् ?

वस्तुनिर्देशः	क्रियया सह सम्बन्धः	अन्यपदार्थेन सम्बन्धः
सः बालः	रामं पश्यामि	रामस्य पत्नी
एषः वृक्षः	रामेण हन्तः	रामस्य हस्तः
सा बालिका	रामाय ददामि	रामस्य पुत्रः
एषा नदी	रामात् स्वीकरोमि	रामस्य भक्तः
तत् फलम्	रामे भक्तिः	
एतत् पुस्तकम्		

विभक्तिः – कति ? (कोष्ठकम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः			
द्वितीयाविभक्तिः			
तृतीयाविभक्तिः			
चतुर्थीविभक्तिः			
पञ्चमीविभक्तिः			
षष्ठीविभक्तिः			
सप्तमीविभक्तिः			

विभक्तिः – कति ? (कोष्ठकम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः			
द्वितीयाविभक्तिः			
तृतीयाविभक्तिः			
चतुर्थीविभक्तिः			
पञ्चमीविभक्तिः			
षष्ठीविभक्तिः			
सप्तमीविभक्तिः			

प्रत्येक नामपदस्य कृते
7 x 3 = 21 रूपाणि सन्ति ।

प्रथमाविभक्तिः

वस्तुनिर्देशे प्रथमा

सः बालकः

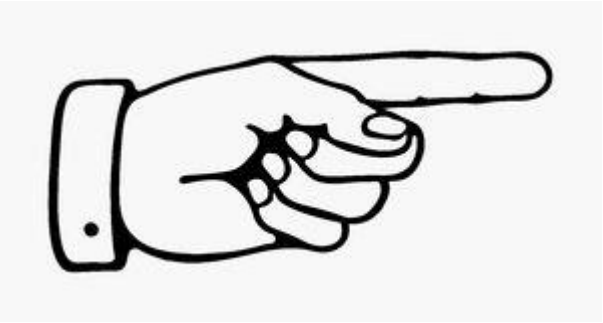

वस्तुनिर्देशे प्रथमा

एषः हरिणः

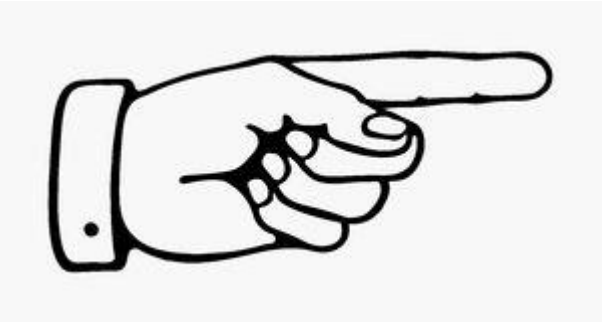

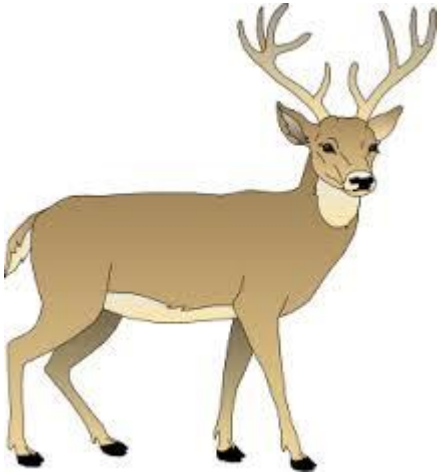

वस्तुनिर्देशे प्रथमा

सा महिला

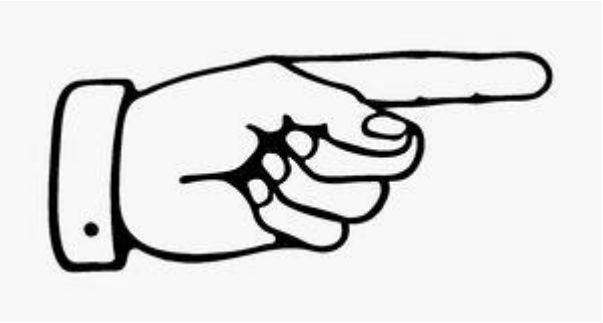

वस्तुनिर्देशे प्रथमा

एषा बालिका

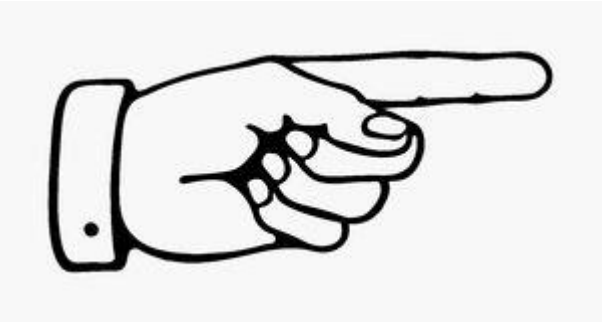

वस्तुनिर्देशे प्रथमा

तत् फलम्

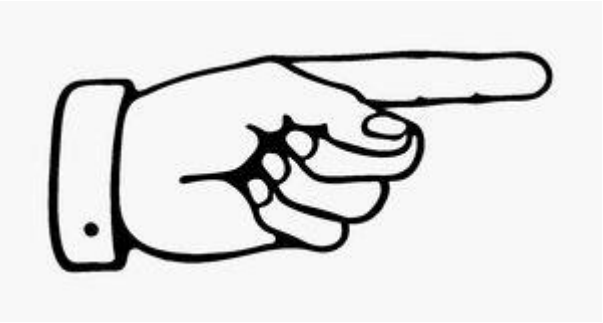

वस्तुनिर्देशे प्रथमा

एतत् पुष्पम्

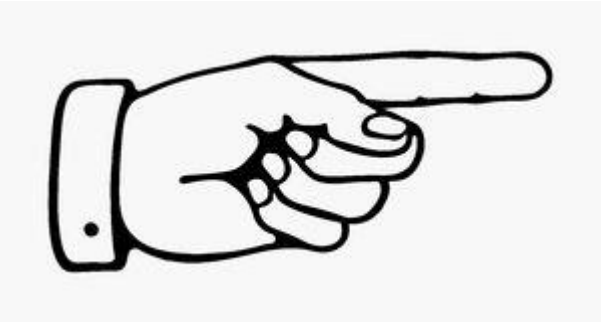

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः	सा एषा	तत् एतत्

लेखनी

अङ्कनी

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः सा एषा तत् एतत्

एषा लेखनी

सा अङ्कनी

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः सा एषा तत् एतत्

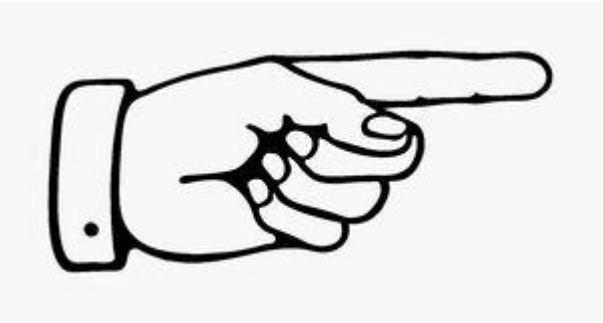

द्रोणी

कूपी

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः सा एषा तत् एतत्

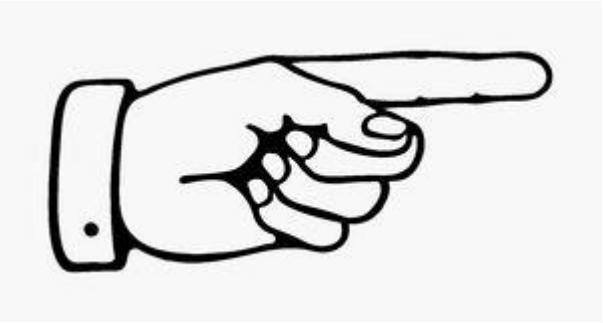

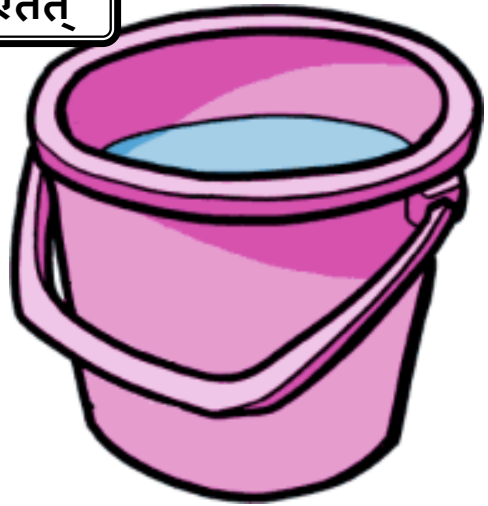

एषा द्रोणी

सा कूपी

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः	सा एषा	तत् एतत्

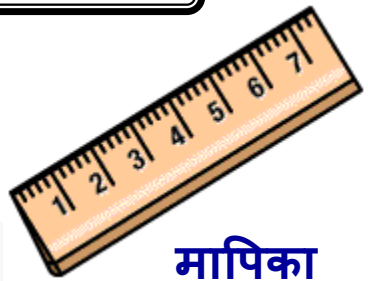

मापिका

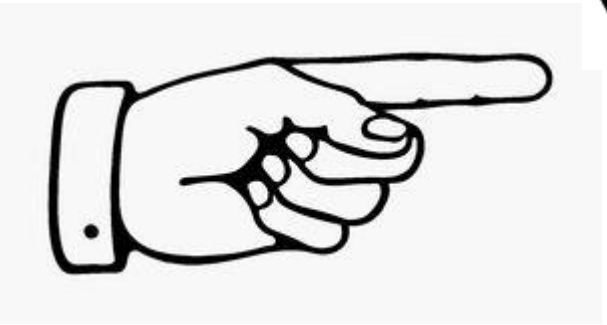

वानरः

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः	सा एषा	तत् एतत्

एषा मापिका

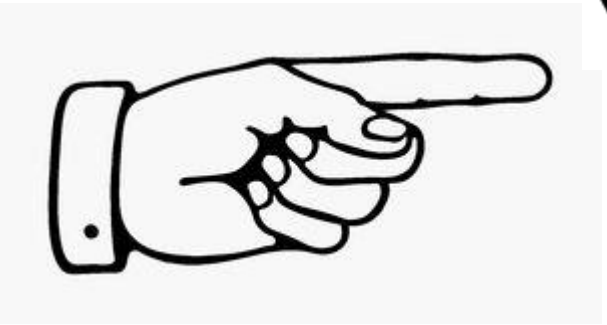

सः वानरः

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः	सा एषा	तत् एतत्

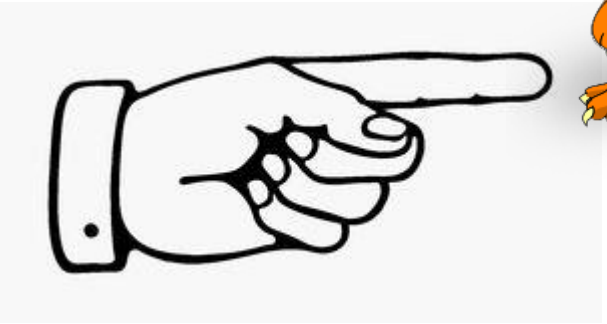

व्याघ्रः

माला

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः सा एषा तत् एतत्

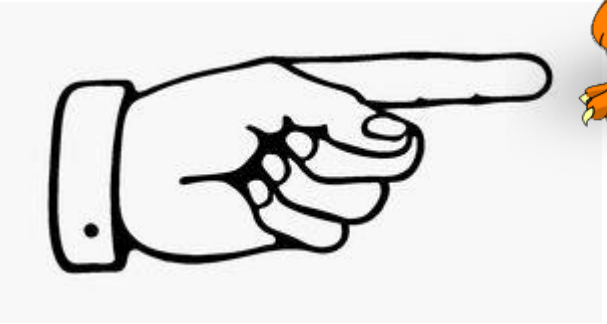

एषः व्याघ्रः

सा माला

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः	सा एषा	तत् एतत्

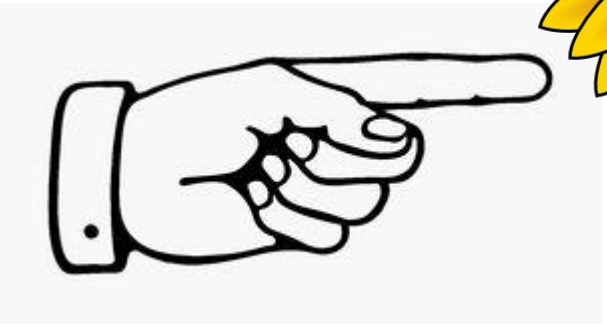

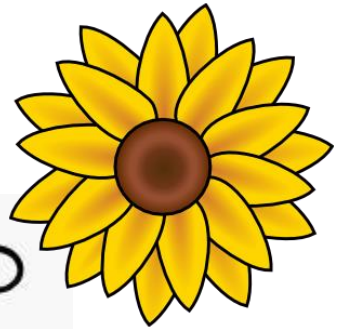

पुष्पम्

वृद्धा

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः	सा एषा	तत् एतत्

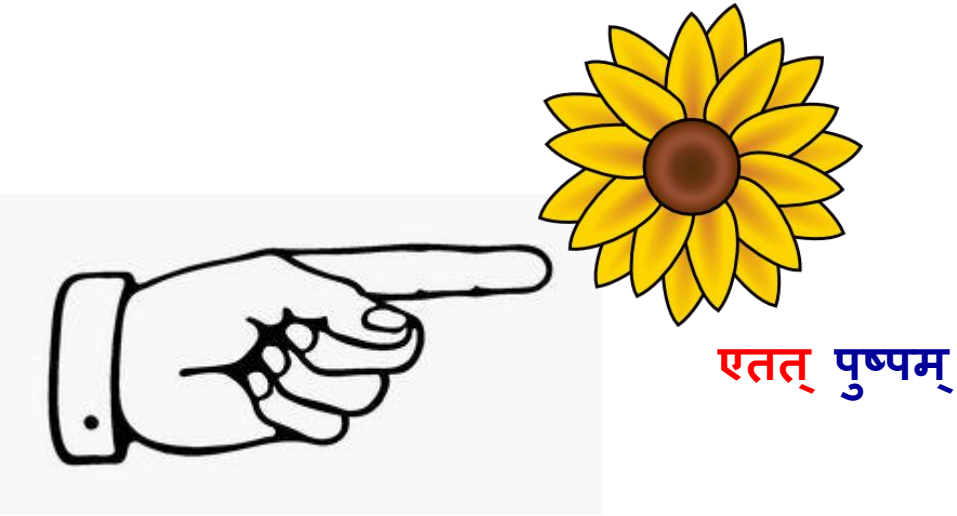

एतत् पुष्पम्

सा वृद्धा

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः	सा एषा	तत् एतत्

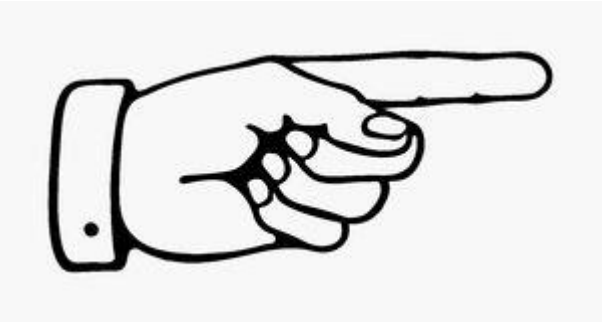

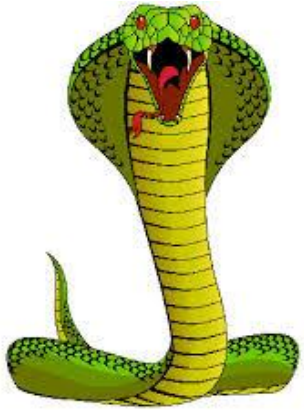

भुजङ्गः

बालिका

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः सा एषा तत् एतत्

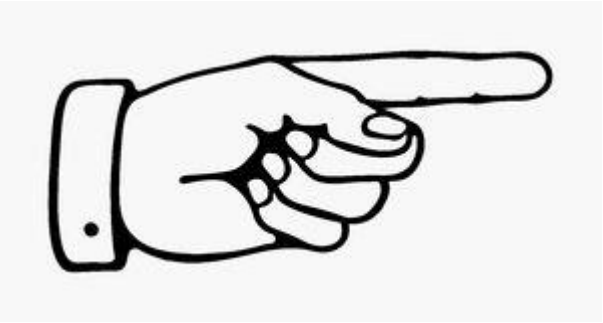

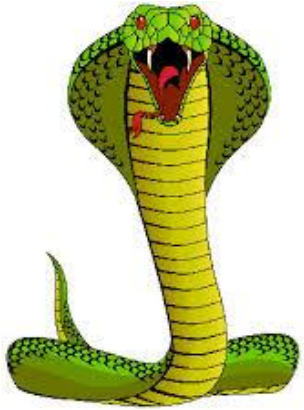

एषः भुजङ्गः

सा बालिका

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः	सा एषा	तत् एतत्

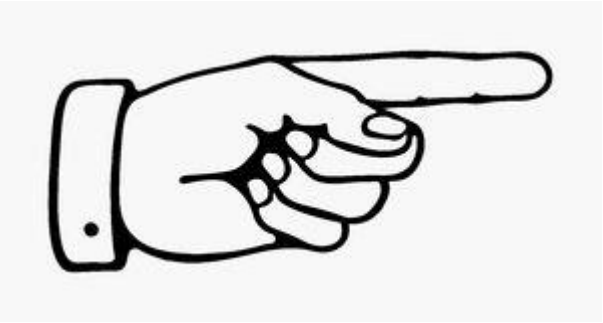

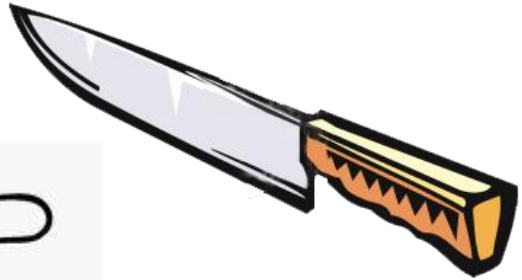

छुरिका

पर्णम्

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः	सा एषा	तत् एतत्

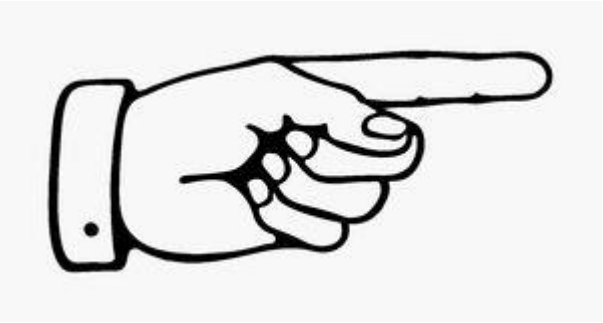

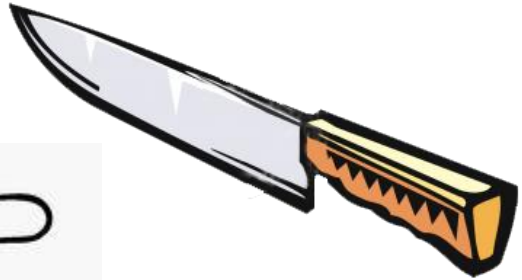

एषा छुरिका

तत् पर्णम्

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः	सा एषा	तत् एतत्

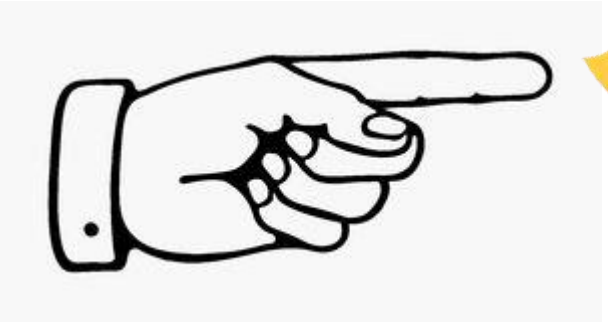

आम्रफलम्

शाटिका

वस्तुनिर्देशे प्रथमाविभक्तिः - अभ्यासः

सः एषः	सा एषा	तत् एतत्

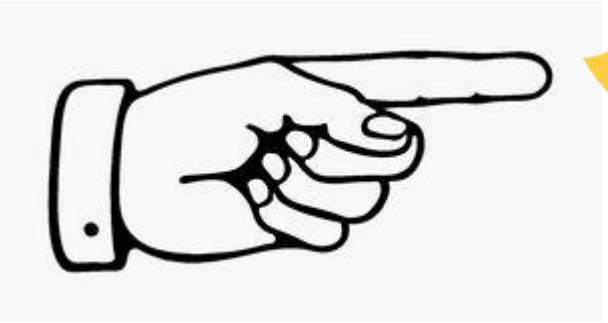

एतत् आम्रफलम्

सा शाटिका

लघु वाक्यनिर्माणम्

- एषः बालकः अस्ति ।
- सः वृक्षः अस्ति ।
- सः करदीपः (torch) अस्ति ।

- एषा बालिका अस्ति ।
- सा शाटिका (saree) अस्ति ।
- सा कूपी (bottle) अस्ति ।

- एतत् फलम् अस्ति ।
- तत् मित्रम् अस्ति ।

गृहकार्यम् (homework)

- चित्रं द्रष्ट्वा लघु वाक्यनिर्माणं करोतु |
  - (See the picture and form small sentences)
  - Examples:
    - एषः / सः चमसः अस्ति |
    - एषा / सा कूपी अस्ति |
    - एतत् / तत् पात्रम् अस्ति |

गृहकार्यम् (homework)

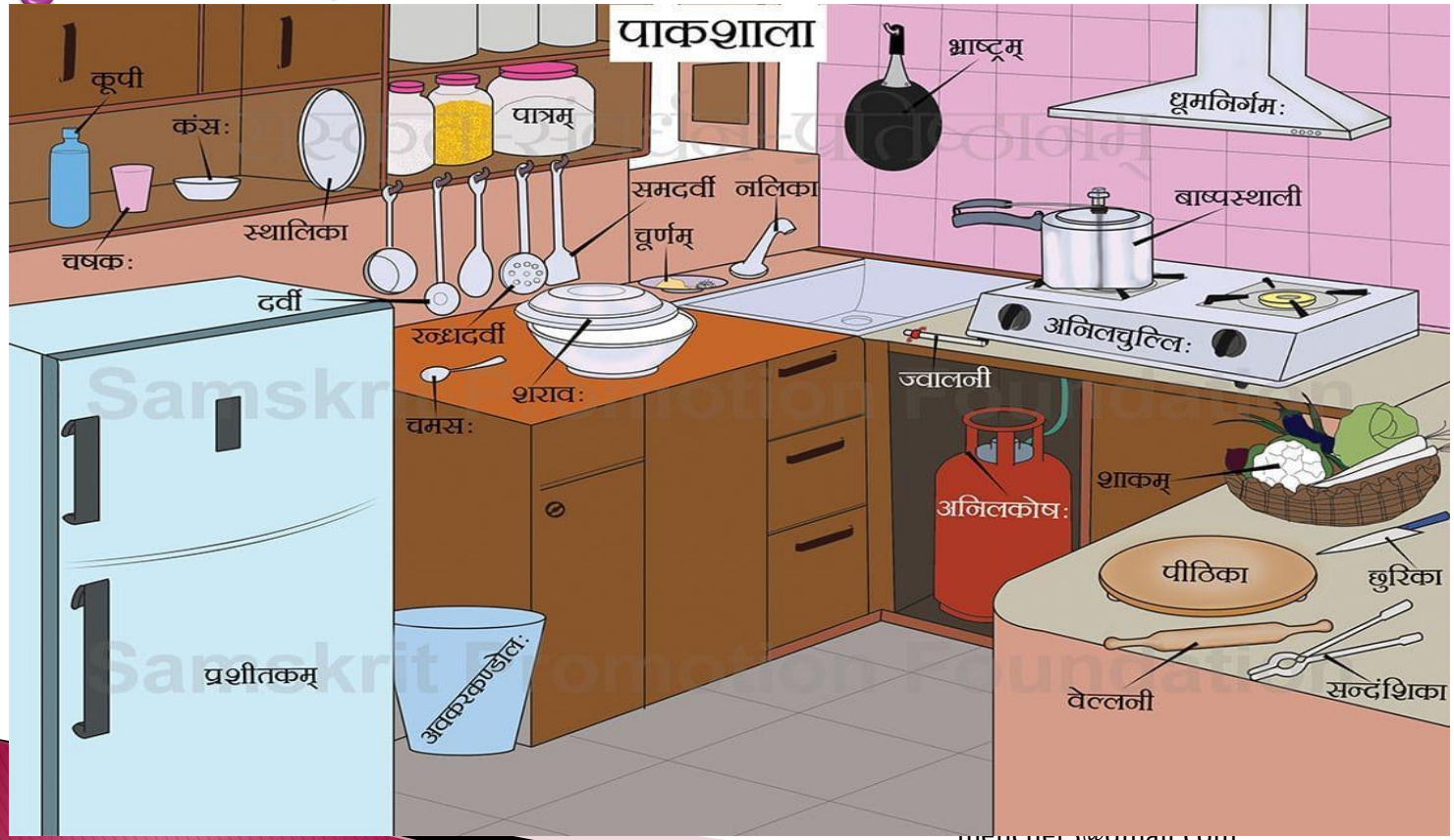

प्रथमाविभक्तिः – रूपाणि पुंलिङ्गम्

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
बालकः	बालकौ	बालकाः
रामः	रामौ	रामाः

प्रथमाविभक्तिः – रूपाणि स्त्रीलिङ्गम्

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
बालिका	बालिके	बालिकाः
माला	माले	मालाः
लेखनी	लेखन्यौ	लेखन्यः
नदी	नद्यौ	नद्यः

प्रथमाविभक्तिः – रूपाणि नपुंसकलिङ्गम्

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
फलम्	फले	फलानि
पुष्पम्	पुष्पे	पुष्पाणि

प्रथमाविभक्तिः - रूपाणि

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	लिङ्गम्
बालकः	बालकौ	बालकाः	पुंलिङ्गम्
रामः	रामौ	रामाः	पुंलिङ्गम्
बालिका	बालिके	बालिकाः	स्त्रीलिङ्गम्
माला	माले	मालाः	स्त्रीलिङ्गम्
लेखनी	लेखन्यौ	लेखन्यः	स्त्रीलिङ्गम्
नदी	नद्यौ	नद्यः	स्त्रीलिङ्गम्
फलम्	फले	फलानि	नपुंसकलिङ्गम्
पुष्पम्	पुष्पे	पुष्पाणि	नपुंसकलिङ्गम्

सुभाषितम् – १

हंसः श्वेतो बकः श्वेतः को भेदो बकहंसयोः |
नीरक्षीरविवेके तु हंसो हंसो बको बकः ||

पदच्छेदः

हंसः श्वेतः बकः श्वेतः कः भेदः बकहंसयोः |
नीरक्षीरविवेके तु हंसः हंसः बकः बकः ||

सुभाषितम् – १

पदच्छेदः

हंसः श्वेतः बकः श्वेतः कः भेदः बकहंसयोः |
नीरक्षीरविवेके तु हंसः हंसः बकः बकः ||

अन्वयः

हंसः श्वेतः (अस्ति), बकः श्वेतः (अस्ति), बकहंसयोः कः भेदः (अस्ति)? नीरक्षीरविवेके तु हंसः हंसः (अस्ति), बकः बकः (अस्ति)|

सुभाषितम् – १

अन्वयः

हंसः श्वेतः (भवति), बकः श्वेतः (भवति), बकहंसयोः कः भेदः (अस्ति)? नीरक्षीरविवेके तु हंसः हंसः (भवति), बकः बकः (भवति)|

भावार्थः

हंसस्य बकस्य च वर्णः श्वेतः भवति| अर्थात् रूपं समानम् अस्ति| किन्तु तयोः गुणस्वभावे अन्तरम् अस्ति, भेदः अस्ति| जलयुक्तक्षीरात् क्षीरस्य विवेचनं कर्तुं हंसस्य सामर्थ्यम् अस्ति, बकः तु असमर्थः एव अस्ति |

जयतु संस्कृतं जयतु भारतम्।